

Toespraak van burgemeester Peter Rehwinkel ter gelegenheid van de 4 mei herdenkingsbijeenkomst in de Groninger Martinikerk, 4 mei 2010.

Dames en Heren,

Nu de prachtige klanken van Mendelssohn zijn verklonken, de muziek ons hopelijk terugbracht naar waar het echt om gaat, mag ik een enkel woord spreken. Dat doe ik met terughoudendheid. Wie ben ik dat ik dat zou kunnen doen? Mijn achtergrond is al een zo volstrekt andere dan die van de vorige burgemeester. Met zijn familiegeschiedenis is oud-burgemeester Wallage immers op een bijzonder persoonlijke manier verbonden met de bezettingsjaren in Groningen. Die persoonlijke betrokkenheid heb ik niet.

Vanavond hebben we met vele honderden belangstellenden de Stille Tocht gelopen van het monument aan de Hereweg dat dagelijks herinnert aan het wegvoeren van onze joodse stadgers, naar het monument aan het Martiniekerkhof dat herinnert aan de overwinning op het Kwaad, hier achter deze kerk. In vroegere jaren was ik privé bij de herdenking op het Martiniekerkhof aanwezig. Vanavond was het de eerste keer dat ik als uw burgemeester de Stille Tocht meeliep. De manier waarop Groningen de slachtoffers herdenkt die in het Koninkrijk der Nederlanden of waar ook ter wereld zijn omgekomen sinds het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog raakt mij diep, zeer diep. Tegelijk realiseer ik mij dat ik behoor tot de na-oorlogse generatie. Dat betekent dat voor velen onder u het leed zo veel persoonlijker is.

De stilte die op de avond van de vierde mei plotseling zo rond de klok van acht uur neerdaalt, is een stilte die de rest van het jaar ontbreekt. Juist ook omdat het een zo betekenisvolle stilte is. We horen in die stilte weer de merels zingen, we zien het jonge groen aan de bomen, de roze-witte bloei van de Japanse kers, de bloeiende meidoorn, we ruiken de tulpen en hyacinten. En dan slaat de grote klok van de Martinatoren en is het moment daar dat heel Nederland twee minuten stil is. De kleur van de lente gaat gepaard met het zwart van de herinnering.

Ieder van ons heeft vanavond geheel persoonlijke gedachten. Ieder van ons herdenkt op zijn eigen manier. Toch blijft óók voor mij de herdenking op 4 mei verbonden met twee heel belangrijke opdrachten: het bevorderen van tolerantie en de strijd tegen het vergeten. In de documentaire 'Otto Frank, de vader van Anne' die afgelopen donderdagavond op de Nederlandse televisie werd uitgezonden, zagen we een man die alles wat hij liefhad verliest en zich de rest van zijn leven inzet voor het kweken van tolerantie en de strijd tegen het vergeten. Dat waren voor hem de drijfveren om het Dagboek van zijn dochter gepubliceerd te krijgen. Iets wat overigens niet zo heel gemakkelijk ging, zo vlak na de oorlog.

Dames en Heren,

Ik ben van een jongere generatie, geboren in de jaren zestig, toen de wederopbouw van ons land zijn eerste hoogtepunt bereikte. De verhalen over de oorlog hoorde ik van mijn ouders, die hier vandaag aanwezig kunnen zijn, mijn grootmoeder en ook van mijn oom Jan Uitham. Oom Jan vertelde mij dat de eerste oorlogsjaren nog avontuurlijk waren. Dat de Duitsers Rotterdam bombardeerden was een rotstreek. Maar de Duitsers met wie oom Jan in de eerste oorlogsjaren te maken had, vielen eigenlijk best mee. De Duitse soldaten die bij

Noorderhogebrug op wacht stonden waren gewone jongens die het liefst naar huis wilden. De omslag in de verhouding tussen de Duitsers en de Groningers kwam op het moment dat de Duitsers het dagelijkse leven van de joodse stadjs begonnen in te perken. Vader Uitham had een boerderij en kende veel joden die als veehandelaar werkzaam waren. Ik herinner mij ook het wrange verhaal van oom Jan over het verhuisbedrijf uit Noorderhoogebrug, dat in opdracht van de Duitsers en onder toezicht van de Groninger politie de huizen van de weggevoerde joden leeg moest halen. Toen was het echt gedaan met de aanvankelijke meegaandheid van de bezetter.

Die verhalen hoor ik nog steeds als ik als burgemeester Groningers spreek, bij hen thuis kom. Het zijn verhalen over alledaagse dingen die gebeurden in een niet-alledaagse tijd. De kleine dingen kregen juist doordat ze zich afspeelden ten tijde van de bezetting een extra dramatische lading. Vorige week was ik op bezoek bij Annie Tak in de Oosterparkwijk. Zij vertelde over haar herinneringen aan de bezettingstijd in Groningen. Hoe ze als meisje van tien jaar met haar moeder op het Hereplein stond te kijken en te luisteren naar de voorbijtrekkende Duitse soldaten die zo prachtig zongen. Toen de kleine Annie opkeek naar haar moeder zag ze dat deze huilde. Dat begreep Annie niet: zingen en huilen dat ging toch niet samen. Pas later kon Annie aan deze gebeurtenis de juiste betekenis geven: zingende soldaten van een bezettingsmacht waar je gedwongen werd naar te kijken, is geen opbeurend tafereel.

Het zijn deze verhalen van een generatie die de oorlog zelf meegemaakt heeft, die we moeten bewaren, vastleggen, koesteren. Het kan nu nog. Het zijn de beste medicijnen tegen het grote vergeten. Ieder verhaal opnieuw getuigt van de persoonlijke manier waarop mensen hun geschiedenis ervaren. Door het horen van hun verhalen – steeds opnieuw - voorkomen we dat we vergeten en afgestompt raken voor iets wat ons ten diepste zou moeten raken. Zeker op een avond als deze. “Kom vanavond met verhalen” riep dichter Leo Vroman ons op “Kom vanavond met verhalen hoe de oorlog is verdwenen, en herhaal ze honderd malen: alle malen zal ik wenen.”

Strijden tegen het vergeten. Om niet te vergeten wat er toen gebeurd is. Om daaruit lessen te trekken voor nu en voor morgen en overmorgen. De conclusie ‘Dat nooit weer’ is een prachtige. Maar wil het meer zijn dan een leuze, een schreeuw, dan moeten we in onze dagelijkse levens ernaar handelen. We zullen keer op keer voor onszelf moeten nagaan, moeten overdenken welke de lessen zijn die wij trekken uit de persoonlijke verhalen van hen die de oorlog overleefden en van hen die niet meer terugkeerden. ‘Dat nooit weer’ houdt naast een waarschuwing ook een oproep tot tolerantie en respect voor anderen in. Als we één ding verplicht zijn aan de doden die we vanavond herdenken, dan is het wel het tot leidraad maken van tolerantie in ons dagelijks handelen. Dat is de ware betekenis van herdenken. Het geeft ons allen een opdracht mee.

De manier waarop wij in Nederland onze doden herdenken op 4 mei verandert mee met de tijd. Herdenken is in die zin niet statisch. Binnenkort is het huidige gebouw van Vindicat, dat staat op de plek van het voormalige Scholtenshuis aan de Grote Markt, er niet meer. Ik heb de studentensociëteit nooit kunnen betreden zonder de gedachte aan het Scholtenshuis, tijdens de oorlog het beruchte hoofdkwartier van de Sicherheitsdienst in Groningen. Hoe dat Scholtenshuis er uit gezien heeft, kunnen we tegenwoordig zien via de digitale reconstructie die ervan gemaakt is. Ook zo worden verhalen doorverteld.

Wie de ontwikkeling van het herdenken nagaat – bijvoorbeeld via het recente onderzoek ‘Zestig jaar herrie om twee minuten stilte’ van de jonge historicus Maud van der Reijt, komt tot de ontdekking dat sinds de eerste herdenkingen in de jaren veertig het karakter ervan verandert. Dat betekent ook, dat wat hier vanavond in Groningen op zo’n indrukwekkende manier gebeurt, niet altijd dezelfde vorm zal houden. Juist om te kunnen blijven herdenken, juist om het vergeten te voorkomen, moeten we blijven nadenken over de meest aansprekende manier. Hoe zorgen we ervoor dat jongeren betrokken worden en betrokken blijven bij de 4 meiherdenkingen? Zelf voelde ik mij van jongsaf aan betrokken bij de herdenking van de Tweede Wereldoorlog. Ik was mij ervan bewust dat dat niet voor iedere jongere gold. Op mijn fiets ging ik naar de gemeentelijke herdenking in Gasselternijveen, maar dat mocht niet van elke schooljongen worden verwacht. Later heb ik als student in Groningen de 4 mei herdenkingen op het Martinikerkhof meegemaakt. En nog weer later bezocht ik het Yad Vashem in Jeruzalem, waar de staat Israel de Holocaust herdenkt. Als Tweede en Eerste Kamerlid mocht ik de Nationale Herdenking op de Dam in Amsterdam bijwonen – en de avond er op het Bevrijdingsfeest op de Amstel tegenover Carré.

Behorend tot de na-oorlogse generatie zonder een persoonlijke betrokkenheid bij de Tweede Wereldoorlog merk ik dat het eenvoudiger was je verbonden te voelen met de slachtoffers en de overlevenden, dan nu als functionaris. Zo sta ik hier nu. Het doorvertellen van het verhaal komt in mijn persoonlijke leven tot uiting in de tochten die ik maak met mijn neven en nichtjes naar het voormalige kamp Westerbork. Daar waar vandaan zo veel joodse Groningers de laatste treinreis naar de concentratiekampen hebben gemaakt. We staan stil bij het stootblok van de beruchte spoorlijn en ik wijs mijn jongste familieleden op die prachtige tekst uit de Klaagliederen. Zo moeten onze joodse burgers zich gevoeld hebben in die jaren, zo opgejaagd, zo moeten ze uit ons midden zijn weggehaald: ‘Zij belaagden ons bij elke schrede, zodat wij over onze pleinen niet gaan konden. Ons einde was nabij – onze dagen waren vervuld – Ja ons einde was gekomen!’ Andere neefjes en nichtjes worden geraakt als ze het Dagboek van Anne Frank cadeau krijgen en gaan lezen.

Dames en Heren,

Als we vanavond op het Zuiderdiep niet rechtsaf waren gegaan richting Oosterstraat, maar linksaf langs het vroegere restaurant De Faun en de Folkingestraat waren ingeslagen, zouden we na enkele meters de synagoge zijn gepasseerd. En hadden de deuren opengestaan, de lichten aan, we zouden in een lege ruimte hebben gekeken. De oorlog betekende vrijwel het einde van joods leven in de stad Groningen. Van de ruim 2800 joden die er in 1941 nog woonden, overleefden slechts enkele honderden de oorlog. Van deze overlevenden verliet een groot deel binnen enkele jaren het land. De synagoge, eens het middelpunt van joods Groningen, was verwaarloosd en leeggeplunderd. Bovenal was er de stilte: geen luidruchtige verkopers die hun spullen aanprezen, geen beesten op weg naar de slaggers voor de slacht, geen poeliers of kleermakers, geen bakker Hildesheim. De Folkingestraat als joodse straat bestond niet meer. Het leek zelfs alsof er nooit joden in Groningen hadden geleefd. ‘De golven hebben zich boven hun hoofden gesloten.’ Het verlies van zo veel stadgers, van al die veelbelovende levens, heeft tot op de dag van vandaag een blijvende leegte in onze stad veroorzaakt. Ik kan me nog levendig de discussie herinneren die ontstond rondom de voorgenomen restauratie van de synagoge. Waarom wel een gebouw neerzetten, als er geen mensen meer zijn om het te gebruiken? Vorige week bezocht ik de synagoge in de Folkingestraat, een prachtig gerestaureerd gebouw. Met zowel een sociaal/culturele als een religieuze betekenis. Een architectonische parel voor de stad. Maar wel een parel met een aangrijpende geschiedenis, een parel met scherpe randen.

Die lege plek in onze Groninger samenleving. De stilte van de Folkingestraat. Hoe heeft het zo ver kunnen komen? Hoe kon deze tragedie zich voordoen? Wat voor verkilling moet er – om met Bertold Brecht te spreken - over de mensen zijn gekomen? Velen hebben zich na de oorlog met deze vraag beziggehouden. De antwoorden op deze vraag weerspiegelen ook de manier waarop wij in Nederland tegen de Tweede Wereldoorlog aankijken. Dat beeld was vlak na de oorlog erg zwart – wit: Nederland louter als slachtoffer van de Nazi-Duitse agressie, Duitsland de agressor. Nederlanders waren de Goeden, de Duitsers de Kwaden. Heel Nederland zat – op de sympathisanten van de NSB na – in het verzet. In Duitsland liep iedereen achter de Führer aan. Dat zwart/wit beeld is in de loop van de decennia gewijzigd. Er verschenen meer grijstinten. Niet iedereen zat in Nederland in het verzet. Het merendeel van de mensen probeerde de oorlog zonder al te grote kleerscheuren door te komen. Niet opvallen, door gaan met je dagelijkse werkzaamheden, het beste ervan maken. In 1995 hield koningin Beatrix in het Israëliëse parlement de Knesseth een moedige toespraak die bij herlezing bewondering afdwingt. Zij sprak toen voor het eerst in het openbaar over het geringe verzet van de Nederlanders tegen de Duitse maatregelen tegen de eigen joodse bevolking.

Ook in Duitsland bleek verzet toch aanwezig te zijn geweest. Er was het studentenverzet van de groep rondom Hans en Sophie Scholl – Die Weisse Rose – in München. En de aanslag op Hitler op 20 juli 1944 door Claus Schenk graaf von Stauffenberg en zijn medestanders. Eveneens dat zwart/wit beeld kleurt in de loop der jaren bij. Er waren ook in Nazi-Duitsland mensen die hun geweten bleven volgen. Bij ontdekking door de Nazi's moesten ze dat veelal bekopen met de dood, voltrokken op de meest barbaarse wijze.

Ik ben bang dat het antwoord op de vraag hoe het komt dat in de stad Groningen nagenoeg de gehele joodse bevolking is weggevoerd – dat er in heel Nederland 102.000 joodse mannen, vrouwen en kinderen de Duitse kampen niet hebben overleefd - zowel ontluisterend als beschamend is. We hebben het als gemeenschap niet kunnen voorkomen. Het is in een aantal geval nog erger – daar waar de Duitse bezetter geholpen is door onze eigen ambtenaren en politieagenten. Het is deze in- en inrieste constatering die op een avond als deze dwingt zeer bescheiden te zijn. En vanuit deze bescheidenheid onze doden te blijven herdenken. Hun namen te noemen. Daarmee even hun bestaan weer op te roepen.

Tegen het vergeten. We hebben met elkaar de opdracht de namen te blijven noemen van hen die nauwelijks een mensenleven geleden – hoe kort geleden, eigenlijk - rechteloos zijn weggevoerd en vermoord. Mijn generatie moet het doen met het gesproken of geschreven woord van anderen. Zoals van de dichter Hanny Michaelis. Zij denkt aan het einde van haar leven terug aan haar door de Nazi's vermoorde ouders. “Hun gezichten beginnen te vervagen. De klank van hun stem is al bijna ontkleurd. Straks ben ik er ook niet meer.”

Wij zijn er nog. Misschien dat we volgend jaar op 4 mei langs de synagoge in de Folkingestraat moeten gaan. Bescheiden zullen we naar binnen kijken, maar ons bewust van de belangrijke taak die op onze schouders ligt.

Ik dank u voor uw aandacht.

Dr. J. P. (Peter) Rehwinkel
burgemeester